SURXONDARYO VILOYATI TASHQI SAVDO FAOLIYATINING IQTISODIY SAMARADORLIGI VA EKSPORTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Mirzayeva Ro‘zigul Azamat qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, bakalavriat, 3-bosqich talabasi
E-mail: sevinchmirzayeva3@gmail.com
Tel.: +998 50 071-56-00

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatining tashqi savdo faoliyati, uning iqtisodiy samaradorligi va eksport salohiyatini oshirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida viloyatning 2023-2024 yillardagi tashqi savdo aylanmasi ko'rsatkichlari, eksport tarkibi va asosiy savdo hamkorlari bilan bo'lgan munosabatlari statistik ma'lumotlar asosida o'rganildi. Maqolada Surxondaryoning geografik joylashuvi va uning Afg'oniston, Pokiston hamda BAA kabi davlatlar bilan savdo aloqalaridagi strategik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, meva-sabzavot va to'qimachilik mahsulotlari eksportining hudud yalpi ichki mahsulotidagi ulushi, logistika infratuzilmasining holati va eksportni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Tashqi savdo, eksport salohiyati, iqtisodiy samaradorlik, Surxondaryo, meva-sabzavot eksporti, logistika, diversifikatsiya, tashqi savdo aylanmasi.

Аннотация. В данной статье анализируется внешнеторговая деятельность Сурхандарьинской области, ее экономическая эффективность и вопросы повышения экспортного потенциала. В ходе исследования на основе статистических данных изучены показатели внешнеторгового оборота региона за 2023-2024 годы, структура экспорта и отношения с основными торговыми партнерами. В статье освещается географическое положение Сурхандарьи и ее

стратегическое значение в торговых отношениях с такими странами, как Афганистан, Пакистан и ОАЭ. Также обсуждаются доля экспорта плодоовощной и текстильной продукции в валовом региональном продукте, состояние логистической инфраструктуры и возможности диверсификации экспорта.

Ключевые слова: Внешняя торговля, экспортный потенциал, экономическая эффективность, Сурхандарья, экспорт плодоовощной продукции, логистика, диверсификация.

Abstract. This article analyzes the foreign trade activity of the Surkhandarya region, its economic efficiency, and issues regarding the increase of export potential. During the study, the foreign trade turnover indicators of the region for 2023-2024, the export structure, and relations with major trade partners were studied based on statistical data. The article highlights the geographical location of Surkhandarya and its strategic importance in trade relations with countries such as Afghanistan, Pakistan, and the UAE. The share of fruit, vegetable, and textile exports in the gross regional product, the state of the logistics infrastructure, and the possibilities for export diversification are also discussed.

Keywords: Foreign trade, export potential, economic efficiency, Surkhandarya, fruit and vegetable export, logistics, diversification, trade turnover.

Kirish. O‘zbekiston iqtisodiyotini liberallashtirish va uning jahon xo‘jaligi tizimiga integratsiyalashuvini jadallashtirish sharoitida hududlarning tashqi savdo faoliyatini rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi. Surxondaryo viloyati o‘zining qulay geografik joylashuvi, boy tabiiy-resurs salohiyati va rivojlangan qishloq xo‘jaligi bilan mamlakatimiz eksport salohiyatini oshirishda muhim bo‘g‘in hisoblanadi. Ayniqsa, Janubiy Osiyo va MDH davlatlarini bog‘lovchi tranzit yo‘laklari chorrahasida joylashganligi viloyat uchun tashqi savdo aloqalarini kengaytirishda ulkan imkoniyatlar yaratadi. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida hududiy eksport tarkibida sifat o‘zgarishlari kuzatilmoqda, biroq jahon

bozoridagi raqobatning kuchayishi va geosiyosiy vaziyatning o‘zgaruvchanligi yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Prezidentimiz tomonidan belgilab berilgan eksport hajmini oshirish va mahsulotlar geografiyasini kengaytirish vazifalari Surxondaryo viloyati misolida ham faol amalga oshirilmoqda. Viloyat iqtisodiyotining drayver sohalari bo‘lgan meva-sabzavotchilik va to‘qimachilik sanoati eksportning asosiy qismini tashkil etib, hududga valyuta tushumlarini ta’minlashda yetakchilik qilmoqda. 2024-yilning yanvar-avgust oylarida viloyat tashqi savdo aylanmasining 34,4 foizga o‘sishi bu boradagi harakatlarning ijobiy natijasidir. Biroq, eksport mahsulotlarining diversifikatsiya darajasi va yuqori texnologik mahsulotlarning ulushi hali ham pastligicha qolmoqda, bu esa ilmiy tahlil va amaliy takliflar ishlab chiqishni dolzarb qiladi.

Surxondaryo viloyatining Afg‘oniston bilan chegaradoshligi viloyat tashqi savdosining o‘ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Termiz shahridagi erkin savdo zonalari va logistika markazlari nafaqat viloyat, balki butun respublika uchun Janubga chiqish darvozasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Tashqi savdo operatsiyalarining samaradorligi bevosita ushbu infratuzilmalarning qay darajada ishlashi va bojxona-tarif tartibga solish tizimining takomillashganligiga bog‘liq. Mazkur maqolada viloyatning eksport salohiyatini cheklovchi omillar va ularni bartaraf etish yo‘llari batafsil ko‘rib chiqiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo viloyati tashqi savdo faoliyatining hozirgi holatini baholash, uning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish va istiqbolda eksportni rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilab berishdan iborat. Maqola davomida statistik ko‘rsatkichlar tahlili orqali viloyatning xalqaro mehnat taqsimotidagi o‘rni va raqobatbardosh ustunliklari aniqlanadi. Shuningdek, eksportyor korxonalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha xulosalar shakllantiriladi.

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida tashqi savdo samaradorligini oshirish nafaqat mahsulot sotish hajmini ko‘paytirish, balki tashqi iqtisodiy faoliyatning hudud ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta’sirini kuchaytirishni ham anglatadi. Surxondaryo misolida eksport tarkibini diversifikatsiya qilish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirish imkoniyatlari mavjud. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar va takliflar viloyat hokimligi, investitsiyalar va tashqi savdo boshqarmalari hamda eksportyor tadbirkorlar uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hududlarning tashqi savdo faoliyati va eksport salohiyatini baholash bo‘yicha iqtisodchi olimlar tomonidan ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, Sh. Mustafaqulov va A. Abdug‘afforov o‘z ishlarida mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda eksport salohiyatini kompleks baholash modelini taklif etganlar [6; 112-b]. Ularning fikricha, hududning eksport imkoniyatlari nafaqat resurs bazasi, balki mavjud logistika infratuzilmasi va institutsional muhitning sifati bilan ham belgilanadi. Shuningdek, mahalliy olimlardan S. Soliyev va B. Xolmuradov hududiy eksportni rivojlantirishda meva-sabzavot klasterlarining rolini alohida ta’kidlab o‘tishgan [7; 45-b].

Xalqaro miqyosda hududiy tashqi savdo nazariyalari M. Porter va A. Granberg kabi olimlarning asarlarida o‘z aksini topgan. M. Porter o‘zining "Millatlarning raqobatbardosh ustunligi" asarida klasterli yondashuv orqali hududiy eksportni rag‘batlantirish mexanizmlarini yoritib bergan bo‘lsa, A. Granberg mintaqalararo va tashqi savdo aloqalarining o‘zaro muvozanatini tahlil qilgan [4; 88-b]. Surxondaryo viloyati misolida D. Qodirov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda viloyatning tranzit salohiyati va Afg‘oniston bozori bilan integratsiyalashuv darajasi tashqi savdo o‘sishining asosiy omili sifatida ko‘rsatilgan [8; 32-b]. Mazkur tadqiqotlar viloyatning tashqi savdo dinamikasini chuqurroq tushunishga va yangi tahliliy yondashuvlarni qo‘llashga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotni o‘tkazishda tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik guruhlash, qiyosiy tahlil va trendlarni modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi va Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining 2021-2024 yillardagi rasmiy ma’lumotlari, shuningdek, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi hisobotlari tashkil etadi. Ma’lumotlarni qayta ishlashda dinamik qatorlar tahlili orqali tashqi savdo aylanmasining o‘zgarish tendensiyalari aniqlandi.

Viloyatning tashqi savdo samaradorligini baholashda eksportning qoplovchanlik koeffitsiyenti va tashqi savdo balansi ko‘rsatkichlari qo‘llanildi. Bu usul viloyatning tashqi savdoda o‘z-o‘zini ta’minlash darajasini va valyuta tushumlari manbalarini chuqurroq o‘rganish imkonini berdi. Shuningdek, hududning eksport ixtisoslashuvini aniqlash maqsadida tarmoqlar bo‘yicha ulushlarni hisoblash usuli ishlatildi.

Tahlil davomida nafaqat miqdoriy ko‘rsatkichlar, balki eksport mahsulotlarining sifati va qo‘shilgan qiymat darajasini belgilovchi sifat tahlillari ham o‘tkazildi. Xalqaro savdo amaliyotida qo‘llaniladigan indikatorlar asosida Surxondaryo viloyatining asosiy savdo hamkorlari bilan bo‘lgan munosabatlari darajasi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari viloyat iqtisodiyotining tashqi bozorlarga integratsiyalashuv darajasini ob’ektiv baholashga xizmat qiladi.

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatining tashqi savdo ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda barqaror o‘sish dinamikasini namoyish etmoqda. 2025-yilning yanvar-avgust oylari natijalariga ko‘ra, viloyatning tashqi savdo aylanmasi (TSA) 279,9 mln AQSH dollarini tashkil etib, o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 34,4 foizga yoki 71,5 mln dollarga ko‘paydi. Bu o‘sish sur’ati respublika darajasidagi o‘rtacha ko‘rsatkichlardan yuqori ekanligi viloyat iqtisodiyotining tashqi sektorda faollashganidan dalolat beradi. TSA tarkibida eksport hajmi 182,8 mln dollarni (36,8 foiz o‘sish) va import hajmi 97,1 mln dollarni (30,0 foiz o‘sish) tashkil etdi. Natijada 85,7 mln dollarlik aktiv tashqi savdo balansi qayd etildi.

Viloyatning tashqi savdo geografiyasi ham kengayib bormoqda. Surxondaryo hozirda jahonning 65 ta mamlakati bilan savdo aloqalarini amalga oshirmoqda. Eng yuqori ulushga ega hamkorlar qatoriga Rossiya (26,3%), Pokiston (16,4%), Xitoy (14,0%), Turkiya (13,7%) va Afg‘oniston (8,6%) kiradi. Quyidagi jadvalda viloyatning tashqi savdo dinamikasi yillar kesimida aks ettirilgan.

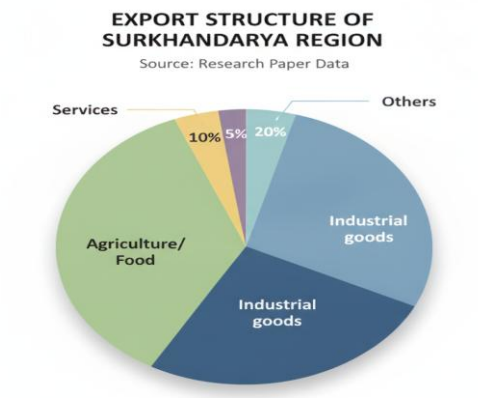
1-jadval.

Surxondaryo viloyati tashqi savdo ko‘rsatkichlari dinamikasi (mln. AQSH dollari)

Ko'rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2025 yil (yanvar-avgust)	O'sish sur'ati (%)
Tashqi savdo aylanmasi	342.5	415.8	279.9	134.4
Eksport	195.2	254.6	182.8	136.8
Import	147.3	161.2	97.1	130.0
Saldo	47.9	93.4	85.7	-

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, viloyatda eksport hajmi importga qaraganda tezroq sur’atlarda o‘smoqda. Bu esa hududning valyuta tushumlari manbasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Eksportning tarkibiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat mahsulotlari, xususan meva-sabzavotlar jami eksportning 40,8 foizini tashkil etadi. 2025-yilning dastlabki oylarida meva-sabzavot eksporti o‘tgan yilga nisbatan 27 foizga oshgan. Bu ko‘rsatkich Surxondaryoning respublika agrosanoat majmuasidagi o‘rni qanchalik muhimligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, eksport tarkibida to‘qimachilik mahsulotlari (7,4%) va sanoat tovarlarining ulushi ham ortib bormoqda. Viloyat eksportyorlari tomonidan asosan ip-kalava, tayyor kiyim-kechak va charm-poyabzal mahsulotlari tashqi bozorlarga chiqarilmoqda. Quyidagi rasmda viloyat eksportining tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti keltirilgan bo‘lib, u diversifikatsiya darajasini yaqqol ko‘rsatib beradi.

1-rasm. Surxondaryo viloyati eksport tarkibining tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti

Viloyatda eksportni rivojlantirishda Termiz shahrining tranzit-logistika imkoniyatlaridan foydalanish alohida o‘rin tutadi. "Termiz Cargo Centre" xalqaro logistika markazi va "Ayritom" bojxona posti orqali o‘tayotgan yuklar hajmining ortishi viloyatga xizmatlar eksportidan keladigan tushumni ham ko‘paytirmoqda. Biroq, eksport qilinayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining katta qismi hali ham qayta ishlanmagan holda, ya’ni xomashyo ko‘rinishida sotilmoqda. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillardan biridir.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo viloyati tashqi savdo faoliyati ijobiy balans va yuqori o‘sish sur’atlariga ega. Biroq, bir qator tizimli muammolar eksport samaradorligini to‘liq namoyon etishga to‘sqinlik qilmoqda. Birinchidan, eksport geografiyasining ma’lum davlatlarga (Rossiya va Pokiston) bog‘liqligi yuqori. Bu ushbu bozorlardagi konyunkturaning o‘zgarishi viloyat eksportyorlari uchun jiddiy xavf tug‘dirishini anglatadi. Ikkinchidan, logistika xarajatlarining yuqoriligi, ayniqsa uzoq xorij davlatlariga mahsulot yetkazib berishda mahalliy tadbirkorlarning raqobatbardoshligini pasaytirmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, Afg‘oniston bilan savdo aloqalari nafaqat tovar ayirboshlash, balki strategik hamkorlik sifatida rivojlanishi lozim. Hozirda

Afg‘oniston bilan savdo aylanmasi asosan un va oziq-ovqat mahsulotlari bilan cheklanib qolmoqda. Kelgusida qurilish materiallari va elektrotexnika mahsulotlari eksportini ko‘paytirish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, viloyatda xalqaro standartlarga (Global GAP, HACCP) javob beradigan laboratoriyalar va sertifikatlashtirish markazlarini ko‘paytirish zaruriyati bor. Bu meva-sabzavot mahsulotlarini Yevropa Ittifoqi va Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlariga yuqori narxlarda sotish imkonini beradi.

Muhokama qilingan masalalar viloyatning eksport salohiyatini oshirish uchun nafaqat ishlab chiqarish hajmini, balki sifat menejmentini ham yaxshilash zarurligini ko‘rsatadi. Eksportni rag‘batlantirish agentligi orqali berilayotgan subsidiyalar va transport xarajatlarini qoplash mexanizmlari samaradorligini tahlil qilish, kichik va o‘rta biznes sub’ektlarini eksport faoliyatiga kengroq jalb etish lozim. Bu borada klaster tizimini takomillashtirish va qayta ishlash sanoatiga investitsiyalarni jalb qilish eng maqbul yo‘ldir.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida Surxondaryo viloyati tashqi savdo faoliyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Viloyat tashqi savdo aylanmasida barqaror o‘sish tendensiyasi kuzatilmoqda, biroq eksport tarkibi asosan xomashyo yo‘nalishida qolmoqda. 2024-yilning 8 oyi davomida eksport 36,8 foizga o‘sgan bo‘lsa-da, uning 40 foizdan ortig‘i qayta ishlanmagan meva-sabzavot mahsulotlaridir.

2. Tashqi savdo geografiyasini diversifikatsiya qilish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Rossiya va Pokiston bozorlariga qaramlikni kamaytirish uchun Yaqin Sharq va Yevropa bozorlariga chiqish strategiyasini ishlab chiqish zarur.

3. Viloyatning tranzit salohiyati tashqi savdo samaradorligini oshirishning drayveri hisoblanadi. Termiz xalqaro savdo markazi va erkin iqtisodiy zonalar imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, bojxona va logistika xizmatlari sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish lozim.

4. Eksportni rivojlantirish uchun qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash quvvatlarini 20-25 foizdan kamida 40-50 foizga yetkazish talab etiladi. Bu mahsulotning qo‘shilgan qiymatini va valyuta tushumini bir necha barobar oshirishga xizmat qiladi.

5. Tadbirkorlarga tashqi bozordagi talab va standartlar to‘g‘risida doimiy axborot-maslahat xizmatlarini ko‘rsatish, ularni xalqaro ko‘rgazma va yarmarkalarda faol ishtirok etishini ta’minlash iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Surxondaryo viloyati ushbu yo‘nalishlarda tizimli ishlasa, o‘zining mintaqaviy yetakchilik mavqeini yanada mustahkamlashi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Tashqi savdo aylanmasi hisoboti (2023-2024). – Toshkent, 2024.
3. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. Viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari. – Termiz, 2024.
4. Porter M. Millatlarning raqobatbardosh ustunligi. – Moskva: Alpina Pablisher, 2020. – 940 b.
5. Vahobov A., Ibrohimov A. Tashqi iqtisodiy faoliyat. Darslik. – Toshkent: Sharq, 2018.
6. Abdug‘afforov A., Mustafakulov Sh. Mintaqaviy iqtisodiyot va eksport salohiyati. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
7. Soliyev S., Xolmuradov B. Hududiy eksportni rivojlantirish muammolari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. Qodirov D. Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti va tashqi savdo rivoji. – Termiz: Surxon, 2022.

9. Review.uz. Infografika: Surxondaryo viloyatining 2025 yildagi tashqi savdo aylanmasi. [Elektron resurs].
10. Stat.uz. O‘zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasi tahlili. – Toshkent, 2024.
11. World Bank. Uzbekistan Trade Information Portal. [Electronic resource], 2023.
12. UNCTAD. Global Value Chains and Development Reports. – Geneva, 2023.
13. Bekmurodov A.Sh. O‘zbekiston iqtisodiyoti: strategik islohotlar tahlili. – Toshkent, 2020.
14. Invexi.uz. 2024-yil yanvar-dekabr oylarida O‘zbekiston tashqi savdo tahlili.
15. Gazeta.uz. O‘zbekiston 2023-yilda nimalar bilan savdo qildi? – 2024.